

Nguyễn Quang Dy - Bàn tiếp về dân trí và văn hóa ứng xử

12/8/2023

Thời xưa, các cụ thường dạy: “Ăn trông nồi, ngồi trông hướng”. Vì vậy, phải “học ăn, học nói, học gói, học mở”. Đó là truyền thống văn hóa và thái độ ứng xử của người Việt, là một phần của “sức mạnh mềm” (soft power). Thời nay, lãnh đạo thường khuyên mọi người ptư liệu và hải học tập và làm theo gương đạo đức của Cụ Hồ, là “cần, kiệm, liêm, chính, chí công, vô tư”. Đó là đạo đức cách mạng được lý tưởng hóa. Nhưng thực tế không phải vậy.

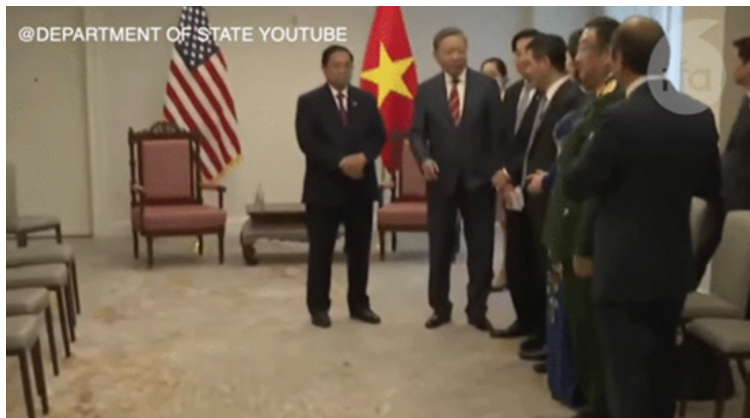
Các tình huống trở trêu

Truyền thống văn hóa và đạo đức cách mạng được lý tưởng hóa như “hằng số” (constants) trong khi thực tế diễn biến khó lường như “biến số” (variables). Giữa hai thái cực là một khoảng cách ngày càng lớn. Trong thế giới “hậu sự thật” (post-truth) những biến số ngày càng nhiều, sẽ hóa giải các hằng số, làm cho nhiều người dễ ngộ nhận và nhầm lẫn. Văn hóa ứng xử không đúng lúc, đúng chỗ có thể đẩy nhiều người vào tình huống trở trêu.

Trong dịp thăm London (3/11/2021)

Bộ trưởng Công an Tô Lâm đã đến nhà hàng của “thánh rắc muối” Salt Bae để thưởng thức món “thịt bò dát vàng”. Các quan chức cấp cao hay được doanh nghiệp chiêu đãi tại các nhà hàng nổi tiếng là chuyện “bình thường”. Nhưng điều “không bình thường” là trong thế giới mạng, mọi hành vi của họ được dư luận soi rất kỹ. Câu chuyện “bình thường” có thể trở thành “không bình thường” vì nhạy cảm.

Trong dịp Thủ tướng Phạm Minh Chính dự Cấp cao Mỹ-ASEAN và thăm Mỹ (16-19/5/2022), đoàn đã có nhiều hoạt động tích cực được đánh giá cao, nhưng cũng bộc lộ văn hóa ứng xử không đúng lúc, đúng chỗ. Trong khi chờ gặp Ngoại trưởng Mỹ tại Bộ Ngoại giao, Thủ tướng Phạm Minh Chính đã nói bỗ bã: “Rõ ràng, sông phẳng. Mẹ nó! Có sợ gì đâu!” Bộ trưởng Công an Tô Lâm cũng phụ họa theo: “*Cái thằng Pottinger đi đâu rồi?*”

Đó là văn hóa ứng xử chứ không phải lập trường quan điểm. Nhưng khi được tung lên mạng, nó không chỉ gây tranh cãi ồn ào, mà còn làm họ mất thể diện. Có người lý giải rằng họ không được đào tạo về văn hóa ứng xử nên thường thiếu khiêm tốn lắng nghe. Nhưng nếu Đại sứ ở nước sở tại và cán bộ lễ tân biết lãnh đạo của mình có thói quen bỗ bã, mà không cố vấn kịp thời để tránh xảy ra các sự cố đáng tiếc, thì họ cũng phải chịu trách nhiệm.

Khi đón Thủ tướng Malaysia Anwar Ibrahim tại sân bay quốc tế (20/7/2023), Bộ trưởng Văn hóa Việt Nam đã vô ý chiếm mất thảm đỏ, làm Thủ tướng Malaysia phải bước ra ngoài lề. Dù là lỗi của lễ tân không hướng dẫn Bộ trưởng Văn hóa, hay không bố trí thảm thảm rộng hơn, thì rõ ràng Bộ trưởng Văn hóa Nguyễn Mạnh Hùng không biết ứng xử có văn hóa, do không được đào tạo cơ bản hoặc thiếu trải nghiệm thực tế do chưa bao giờ đón đoàn.

Văn hóa ứng xử của lãnh đạo hệ trọng hơn nhiều so với văn hóa ứng xử của người dân, vì họ đại diện cho quốc gia. “*Nghĩ mình phương diện quốc gia, quan trên nhắm xuống, người ta trông vào*” (Kiều). Trong thời đại kỹ thuật số, hành vi ứng xử của lãnh đạo thường bị soi rất kỹ và lan truyền rất nhanh, không thể giấu được. Cách ứng xử của người dân như chen lấn khi xếp hàng, vứt rác ra đường hay đáï bậy, tuy xấu nhưng hệ lụy không lớn.

Trong dịp Tổng thống Hàn Quốc Yoon Suk Yeol sang thăm Việt Nam (22-24/6/2023), Chủ tịch nước Võ Văn Thưởng đã dẫn khách ra hồ Gươm văn cảnh. Đó là một sáng kiến hay và hình ảnh đẹp. Nhưng đáng tiếc là họ đã ngồi phải chiếc ghế cũ như sắp gãy làm xấu hình ảnh. Dù ban tổ chức chuẩn bị thiếu chu đáo, nhưng việc ngồi lên chiếc ghế cũ không phải chuyện lớn, mà việc “thay ghế” sau đó đã làm to chuyện, do cách ứng xử vụng về. [Ngay cả dáng ngồi của kẻ khệnh khạng ngồi giữa để cho khách ngồi lép một bên cũng là chuyện “hồn nhiên” không đáng có trong tiếp khách ngoại giao, có phải hay không? – BVN]

Tại lễ tiễn đội bóng đá nữ Việt Nam đi dự World Cup, các quan chức đã “ngạo nghễ” chiếm chỗ hàng đầu của các cầu thủ nữ, khi xếp hàng chụp ảnh (6/7/2023)? Dù là lỗi của ban tổ chức thiếu chu đáo, hay lỗi của các quan chức thể thao không biết cách ứng xử trước công chúng, thì hình ảnh đó đã phản ánh văn hóa ứng xử yếu kém, đến nay vẫn chưa rút được kinh nghiệm. Đừng đổ lỗi cho phóng viên nhiếp ảnh hay một thuyết âm mưu nào đó.

Việt Nam chưa trưởng thành

Người Mỹ đã xuất bản cuốn sách *Người Mỹ xấu xí* (the ugly American, Eugene Burdick & William Lederer, 1958); Người Trung Quốc cũng xuất bản cuốn *Người Trung Quốc xấu xí* (the ugly Chinese, Bo Jang [丑陋的中国人 Xú lậu đích Trung Quốc nhân, 柏杨 Bá Dương – BVN chú thêm], 1985). Còn người Việt thì sao? Liệu có dám thừa nhận mình xấu xí hay không? Người ta nói rằng cộng đồng nào hay dân tộc nào muốn trưởng thành cũng phải học hỏi để nâng cao dân trí, và dám tự chế nhạo mình là người xấu xí.

Gần đây, các vụ đại án như “chuyến bay giải cứu” và “*Test kit Việt Á*” là những ví dụ điển hình về nhân cách xấu của các quan tham người Việt. Trong hoạn nạn, loài vật còn biết cứu nhau, nhưng đảng này con người lại tranh thủ trục lợi trên nỗi thống khổ của đồng loại. Họ đã nhận hối lộ hàng trăm lần và hàng chục tỷ đồng của doanh nghiệp, mà vẫn “hồn nhiên” coi đó là “được cảm ơn”, chứ không phải “ăn của dân không từ một cái gì”.

Thật là bi hài kịch khi các chuyến bay giải cứu “ngạo nghễ” nay bỗng biến thành một đại án đầy tai tiếng. Trước mắt, 54 quan tham và chủ doanh nghiệp đã phải ra tòa vì tội hối lộ và chạy án. Hàng ngày, các quan tham thường hống hách với dân, nhưng trước tòa lại tỏ ra yếu đuối và ngụy biện. Người Việt tinh tướng, nhưng “khôn nhà đại chợ”. Họ chỉ thích được khen chứ không thích bị chê. Họ muốn “ra biển lớn” nhưng không chịu học bơi.

Một số trí thức như nhà phê bình Vương Trí Nhàn có bàn về “thói hư tật xấu” của người Việt, và cho rằng “*nhân nào thì quả ấy*”. Theo ông Nhàn, người Việt thường “*giả dối, tham lam, vụ lợi, và không cộng tác được với nhau*”. Họ “*sợ nói ra cái xấu của mình*” và cho rằng “*ai nói ra cái xấu của mình là kẻ thù*”. Như vậy là họ đã “*tự chặt mất con đường nhận diện bản thân, nên lúc nào cũng dương dương tự đắc*”. (báo Pháp luật, 23/8/2016).

Chắc không có hình ảnh nào thích hợp hơn để mô tả khủng hoảng giáo dục ở Việt Nam như khi hàng trăm phụ huynh đập đổ cổng trường Thực nghiệm Hà Nội (12/5/2012) để xông vào giành hồ sơ thi tuyển lớp 1 cho con cháu họ. Tuy mô hình trường Thực nghiệm đã gây tranh cãi trong nhiều năm làm các chuyên gia giáo dục đau đầu, nhưng chắc GS Hồ Ngọc Đại cũng bất ngờ không hiểu vì sao phụ huynh lại có cách ứng xử như vậy.

Không phải ngẫu nhiên mà cụ Hồ chọn ông Trần Duy Hưng làm Chủ tịch Hà Nội, Ông ấy là một trí thức thực sự. Mấy Chủ tịch Hà Nội gần đây không phải trí thức, dù họ có bằng cấp gì. Ông Chu Ngọc Anh là một ví dụ. Không hiểu sao ông ấy được chọn làm Chủ tịch Hà Nội sau khi làm Bộ trưởng Khoa học và Công nghệ gây tai tiếng về vụ “Việt Á”. Ông ấy không chỉ “tai tiếng” vì hình ảnh phản cảm, mà còn phát ngôn thiếu văn hóa.

Khi ông Phùng Xuân Nhạ được làm Bộ trưởng Giáo dục, nhiều người đã sửng sốt (disbelief). Ông Nhạ không chỉ “nổi tiếng” về nói ngọng và đạo văn, mà còn bị kỷ luật vì các bê bối như gian lận thi cử và dự án đào tạo 9.000 tiến sĩ. Nhiều phát ngôn “tai tiếng” của ông đã làm cho người dân dở khóc dở cười. Ví dụ khi ông trả lời về vụ các nữ giáo viên ở Hà Tĩnh bị ép đi tiếp khách. Nhưng ông Nhạ chỉ là “phần nổi của tảng băng chìm”.

Đó là hệ quả của một chính sách cán bộ không dựa trên giá trị thật (merits). Nếu không đổi mới thể chế đã lỗi thời thì thay ông Nhạ này sẽ có ông Nhạ khác. Thật là vô nghĩa khi kêu gọi “học tập và làm theo tư tưởng, đạo đức, phong cách Hồ Chí Minh” mà quên mất rằng Cụ Hồ đã chọn ông Nguyễn Văn Huyên làm Bộ trưởng Giáo dục và ông Hoàng Minh Giám làm Bộ trưởng Văn hóa vì Cụ cần trí thức thực sự đứng đầu hai bộ quan trọng đó.

Trên thế giới, nước nào cũng có tượng đài và lễ hội, như biểu tượng của truyền thống và bản sắc văn hóa mỗi nước. Nhưng không ở đâu có nhiều tượng đài và lễ hội như Việt Nam. Theo thống kê, hàng năm Việt Nam có hơn 8.000 lễ hội, và cả nước có 137 tượng đài Hồ Chí Minh tại 31 tỉnh thành. Nếu Cụ Hồ còn sống, chắc cụ cũng phản đối. Điều đó không phản ánh truyền thống văn hóa và bản sắc dân tộc, mà bộc lộ tham nhũng về văn hóa.

Thực ra, việc đua nhau xây dựng quá nhiều tượng đài tốn kém và tổ chức quá nhiều lễ hội lãng phí đã diễn ra từ lâu rồi. Đó là do hội chứng “cờ đèn kèn trống”. Các vụ tai tiếng như “cướp ấn Đền Trần”, đánh lộn ở Đền Hùng hay Đền Gióng, đã để lại ấn tượng xấu trong dư luận. Trong khi vụ thất thoát 30% kinh phí ở Điện Biên chưa lắng xuống, thì UBND tỉnh Sơn La lại bỏ ra 1.400 tỷ đồng để xây tượng đài, tuy tỷ lệ nghèo đói của tỉnh là 64%.

Gần đây, EVN đã bị thanh tra và dư luận đã bức xúc khi nhóm lợi ích lạm dụng cơ chế độc quyền để liên tục tăng giá điện và luân phiên cắt điện vô tội vạ vào mùa hè nóng nực. Trong khi EVN kêu thiếu điện, phải mua điện của Trung Quốc với giá cao, thì họ vẫn không chịu hòa

điện của các dự án phát điện bằng năng lượng tái tạo. Dư luận cho rằng nay đã đến lúc Việt Nam phải xóa bỏ độc quyền và cải tổ EVN như một số ngành khác đã làm.

Cũng như ngành điện, nhóm lợi ích ngành giao thông đã tranh thủ cơ chế độc quyền “xin-cho” để chia nhau các dự án BOT như một cái chợ thu tiền mãi lộ. Trong khi Sở Xây dựng cho chặt 6.700 cây xanh ở Hà Nội, thì Giao thông Công chính biến vĩa hè thành cái “mỏ lộ thiên” để hàng năm đào lên lát lại vô tội vạ. Gần đây, hệ thống đăng kiểm bị thanh tra về các bất cập và bê bối do nhóm lợi ích thao túng cơ chế để trục lợi trong nhiều năm qua.

Không chỉ ngành giáo dục bị bê bối về sách giáo khoa, thi cử hàng năm, và bạo lực học đường, mà ngành y tế cũng đang khủng hoảng vì vụ “Việt Á”, tiếp theo các vụ khác như “VN Pharma” buôn thuốc giả. Theo Bộ Y tế, từ năm 2021 đến giữa 2022, gần 9.400 nhân viên y tế tại các bệnh viện công đã xin thôi việc. Theo báo Giáo dục Việt Nam (27/1/2023) khoảng 26.000 giáo viên đã xin nghỉ việc trong năm 2022. Đó là “giọt nước tràn ly”.

Thay lời kết

Có nhiều cách hiểu về văn hoá ứng xử. Nói ngắn gọn, “đó là các giá trị cốt lõi để giải quyết vấn đề từ đơn giản đến phức tạp. Văn hóa ứng xử thể hiện năng lực trí tuệ và khả năng ứng biến của con người trong thực tế cuộc sống”. Đó là năng lực giao tiếp, làm thước đo để đánh giá nhân cách và đạo đức con người, và là chìa khóa để giao tiếp với thế giới bên ngoài. Nói cách khác, dân trí càng cao thì văn hóa ứng xử càng đẹp, và ngược lại.

Mỗi quốc gia, dù lớn hay nhỏ, dù theo mô hình chính trị nào, đều cần độc lập và thịnh vượng. Nhưng muốn vậy, kinh tế và quốc phòng phải đủ mạnh (sức mạnh cứng); Dân trí và văn hóa phải đủ cao (sức mạnh mềm). Đó là hai nền tảng cốt lõi để phân loại và đánh giá mức độ phát triển và trưởng thành của mỗi nước. Việt Nam tuy có nhiều tiềm năng và cơ hội, nhưng vẫn là một nước “không chịu phát triển”, nên có nguy cơ tụt hậu.

Trong một thể chế bất cập và lỗi thời, quan chức các ngành đều tranh thủ vơ vét trục lợi (rents seeking). Trật tự xã hội không dựa trên pháp quyền (rule of law), mà dựa trên cơ chế độc quyền “xin-cho”. Vì vậy, chính sách đã bị các nhóm lợi ích thao túng, không kiểm soát được quyền lực. Việt Nam muốn đổi mới “vòng hai” để phát triển bền vững, cần cải tổ thể chế chính trị cũng như kinh tế, nhằm tháo gỡ ách tắc đang cản trở phát triển.

Cách đây một thế kỷ, nhà thơ Tản Đà đã phán một câu như sấm: “Dân hai nhăm triệu ai người lớn. Nước bốn ngàn năm vẫn trẻ con”. Đến nay, sau mấy cuộc chiến tranh tàn khốc và mấy thập kỷ kiến tạo hòa bình vất vả, dân số Việt Nam đã gần một trăm triệu. Nhưng Việt Nam vẫn chưa thoát khỏi giai đoạn quá độ (transitional) và chưa thật sự trưởng thành (immaturity), một phần là do dân trí người Việt còn thấp và văn hóa ứng xử còn kém.

N.Q.D.

12/8/2023

<https://vietluan.com.au>